

O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA KONNOTATIV MA'NOGA EGA TIL BIRLIKLARI TARJIMASINI TAHRIRLASH MASALALARI

Qurbonova Nilufar Nasriddinovna

Ingliz tili tarjima nazariyasi katta o'qituvchisi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Nilufarnk0302@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi konnotativ ma'noga ega til birliklarini (frazologizmlar, obrazli sifatlashlar, hurmat va erkalash ifodalari, madaniy-milliy koloritli so'zlar) ingliz tiliga o'g'irishda yuzaga keladigan xatolar va ularni tahrirlash yo'llari tahlil qilinadi. Konnotatsiya tushunchasi, uning turlari, tarjimada yo'qolish sabablari yoritiladi hamda tarjima tahririning izchil bosqichlari taklif etiladi. Tahlil tarjimonlar va muharrirlar uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: konnotatsiya, tarjima tahriri, frazeologizm, ekvivalentlik, pragmatik moslashtirish, madaniy-milliy semantika.

Annotation: This article examines the problems that arise when language units with connotative meaning (idioms, figurative epithets, forms of address expressing respect or affection, and culturally marked words) are translated from Uzbek into English, and discusses how such translations can be edited. The notion of connotation and its main types are outlined, the reasons for connotative loss in translation are identified, and a step-by-step procedure for revising translations is proposed. The study concludes with practical recommendations for translators and editors.

Keywords: connotation, translation editing, idiom, equivalence, pragmatic adaptation, culture-specific semantics.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы, возникающие при переводе с узбекского языка на английский языковых единиц с коннотативным значением (фразеологизмов, образных эпитетов, форм обращения со значением уважения или ласки, культурно-маркированной лексики), и пути редактирования таких переводов. Раскрываются понятие коннотации и её основные виды, выявляются причины утраты коннотативных значений при переводе, предлагается последовательная процедура редактирования перевода. Исследование завершается практическими рекомендациями для переводчиков и редакторов.

Ключевые слова: коннотация, редактирование перевода, фразеологизм, эквивалентность, прагматическая адаптация, культурно-специфическая семантика.

Tarjima faqat so'zlarni bir tildan boshqasiga almashtirish emas, u ikki madaniyat o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydi. Shu sababli so'zning lug'aviy (denotativ) ma'nosini to'g'ri berish tarjimaning faqat birinchi sharti hisoblanadi. Ikkinchi, ko'pincha murakkabroq vazifa muallif so'zga yuklagan hissiy, baholovchi va uslubiy qo'shimcha ma'noni, ya'ni konnotatsiyani saqlab qolishdir. O'zbek tili hurmat, mehr, kinoya va hajvni ifodalovchi boy vositalarga ega. Ularning aksariyati madaniy an'analar bilan chambarchas bog'liq bo'lgani uchun ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri muqobili topilmaydi. Natijada tarjima grammatik jihatdan to'g'ri, lekin ohangi, ta'sir kuchi va badiiy ruhi yo'qolgan matn bo'lib chiqadi. Bunday kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish tarjima tahririning asosiy vazifalaridan biridir.

Maqolaning maqsadi o'zbek tilidagi konnotativ birliklarning ingliz tiliga tarjimasida uchraydigan xatolarni tasniflash va ularni tahrirlashning amaliy yo'llarini ko'rsatishdan iborat. Maqsaddan quyidagi vazifalar kelib chiqadi: konnotatsiya tushunchasini aniqlashtirish, konnotativ birliklarning asosiy turlarini ko'rsatish, tarjimada yuz beradigan xatolarni tasniflash va tahrir bosqichlarini belgilash. Tilshunoslikda so'z ma'nosi odatda ikki qatlamga ajratiladi: denotativ ma'no predmet yoki hodisaning o'zini bildiradi, konnotativ ma'no esa unga qo'shilgan hissiy-ekspressiv, baholovchi va uslubiy bo'yoqni ifodalaydi. Masalan, «tulki» so'zining denotati yirtqich hayvon, konnotati esa o'zbek tilida ayyorlik, ikkiyuzlamachilikdir. «Oq ko'ngil» birikmasi esa shunchaki «oq» va «ko'ngil»dan iborat emas, u ochiqko'ngil, samimiy, ishonuvchan insonni ma'qullash ohangida ifodalaydi.

Chet el tilshunosligida konnotatsiya masalasi G.Lich tomonidan ma'noning alohida turi sifatida ajratilgan, uning tasnifida konnotativ ma'no tushunchaviy ma'nodan farqlanadi va tilning o'zidan tashqari, madaniy hamda ijtimoiy tajribaga tayanadi. Rus tilshunosligida bu masala tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan V.N. Komissarov va L.S. Barxudarov asarlarida yoritilgan. O'zbek tarjimashunosligida tarjima nazariyasining umumiy masalalari G'.Salomov tomonidan ishlab chiqilgan. O'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada so'z birikmalarini tahrirlash masalalari esa kollokatsion nomuvofiqlik, so'z tartibi va semantik torayish yoki kengayish nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Konnotatsiyaning muhim xususiyati uning madaniyatga bog'liqligidir. Bir hayvon yoki rang turli xalqlarda turlicha

assotsiatsiya uyg'otadi. Shuning uchun ikki tilda lug'aviy jihatdan mos keladigan so'zlar konnotatsiyada farq qilishi mumkin, bu esa «soxta do'stlar» muammosini keltirib chiqaradi. Tarjima amaliyotida kuzatilgan o'zbekcha materialni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin.

Frazeologik birliklar. «Qo'y og'zidan cho'p olmagan» ifodasi o'ta yuvvosh, hech kimga ozor bermaydigan odamni bildiradi. Uni so'zma-so'z o'girish ingliz o'quvchisiga g'alati tuyuladi, ma'noviy jihatdan esa *wouldn't hurt a fly* idiomasi unga yaqin keladi.

Zoonimlar va fitonimlarga asoslangan obrazlar. «Tulki», «bo'ri», «ayiq», «ilon» kabi so'zlar odamga nisbatan qo'llanganda aniq baholovchi ma'no kasb etadi. Ingliz tilida *fox* ham ayyorlikni bildiradi, shuning uchun bu juftlik to'liq mos tushadi. Biroq har bir hayvon obrazida bunday moslik bo'lavermaydi va har bir holat alohida tekshirilishi kerak.

Murojaat va hurmat shakllari. «Aka», «opa», «amaki», «oyi», «domla» kabi so'zlar qarindoshlikni emas, ko'pincha hurmat va yaqinlikni ifodalaydi. Ularni *brother, sister, uncle* deb o'girish muloqotning tabiiyligini buzishi mumkin.

Erkalash va kichraytirish shakllari. «Qizim», «bolam», «jonim», «ko'zim» kabi so'zlar mehrni bildiradi. Ingliz tilida bunday ma'no ko'pincha ohang, so'z tanlash yoki *dear, darling, sweetheart* kabi vositalar orqali beriladi.

Madaniy-milliy koloritli so'zlar. «Dasturxon», «sumalak», «hashar», «mahalla» kabi so'zlar yoki «oq yo'l» kabi udum ifodalari denotatiga ko'ra nisbatan oson o'giriladi, lekin ularning ijtimoiy-hissiy zaryadi tarjimada kamayib ketadi.

Konnotativ ma'noni noto'g'ri berish ko'pincha quyidagi sabablarga ko'ra yuz beradi. Birinchidan, tarjimon lug'atdagi birinchi muqobilni tanlab, kontekstni hisobga olmaydi. Ikkinchidan, ikki til birliklari o'rtasidagi madaniy farq e'tibordan chetda qoladi. Uchinchidan, tarjimon manba matnning ta'sirchan jihatini emas, axborot jihatini ustun qo'yadi.

Tahrir amaliyotida quyidagi xato turlarini ajratish qulay.

1. **So'zma-so'z (kalka) tarjima.** Manba birlikning ichki shakli saqlanadi, ammo ma'no ingliz o'quvchisiga yetib bormaydi yoki buziladi. P. Nyumark bunday yondashuvning chegaralarini ko'rsatib, idiomalarni so'zma-so'z o'girish ko'p hollarda mazmunni xiralashtirishini ta'kidlaydi.
2. **Neytrallashtirish.** Konnotativ birlik oddiy, bo'yoqsiz so'z bilan almashtiriladi. Masalan, «oq ko'ngil odam» o'rniga shunchaki *a good person* deyilsa, samimiylik va soddadillik ottenkasi yo'qoladi.

3. **Noto'g'ri baholovchi belgi.** Ijobiy konnotatsiyali birlik salbiy yoki aksincha o'g'iriladi. Masalan, o'zbek tilidagi ma'qullovchi «sodda» yoki «oddiy» so'zi ingliz tilida *simple* yoki *naive* bo'lib, mensimaslik ohangini olishi mumkin.
4. **Uslubiy nomuvofiqlik.** Ohang yoki register mos kelmaydi: so'zlashuv birligi kitobiy so'z bilan, yuksak uslub esa oddiy so'z bilan beriladi.
5. **Ortiqcha izohlash.** Tarjimon konnotatsiyani saqlashga intilib, matnni tushuntirishlar bilan to'ldirib yuboradi, natijada badiiy ta'sir susayadi.
6. **Madaniy muqobilni noo'rin qo'llash.** O'zbek realiyasi o'rniga begona madaniyatga xos obraz qo'yiladi va matnning milliy ruhi buziladi.

Konnotativ birliklar tarjimasini tahrirlashda muharrir birinchi navbatda manba matn muallifining kommunikativ niyatini aniqlashi kerak. E. Nayda ta'kidlagan dinamik ekvivalentlik g'oyasiga ko'ra, tarjima qabul qiluvchida asl nusxa o'z o'quvchisida uyg'otgan ta'sirga yaqin ta'sir uyg'otishi lozim [8]. Bu tamoyil konnotatsiya masalasida ayniqsa muhimdir. Shu bilan birga, muharrir tarjimonning uslubiy tanlovini asossiz o'zgartirmasligi, faqat asosli xatolarni tuzatishi kerak.

Tahrir jarayonini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin.

Birinchi bosqichda konnotativ birliklar aniqlanadi. Muharrir manba matnni o'qib chiqib, hissiy-baholovchi, madaniy yoki obrazli ma'noga ega birliklarni belgilaydi. Bu bosqichda tarjimaga qaramasdan ishlash foydali, chunki tarjima muharrir idrokiga ta'sir qilishi mumkin.

Ikkinchi bosqichda konnotatsiya turi aniqlanadi. Har bir birlikning ijobiy, salbiy yoki neytral baho tashiyotganligi, qaysi uslubga tegishli ekanligi, madaniy xoslik darajasi baholanadi.

Uchinchi bosqich tarjimani solishtirishdan iborat. Tarjimadagi muqobil manba birlikning denotativ ma'nosi, baho belgisi va uslubiy bo'yog'ini qanchalik saqlaganligi tekshiriladi.

To'rtinchi bosqichda xato turi tasniflanadi. Aniqlangan nomuvofiqlik yuqorida keltirilgan turlardan biriga kiritiladi. Bu to'g'ri tuzatish strategiyasini tanlashga yordam beradi.

Beshinchi bosqichda tuzatish strategiyasi tanlanadi. Tarjimashunoslikda quyidagi yo'llar keng qo'llaniladi: to'liq ekvivalent topish, qisman ekvivalent bilan almashtirish, tavsifiy tarjima, kalkalash va izoh bilan berish, kompensatsiya. M. Beyker idiomalar tarjimasida ana shunday strategiyalarni, jumladan, o'xshash ma'noli va o'xshash shaklli idiomadan foydalanish, o'xshash ma'noli, lekin boshqa shaklli idiomadan foydalanish, parafraza va birlikni tushirib qoldirishni farqlaydi

[2]. Strategiya tanlovi matn turiga, uning vazifasiga va o'quvchi auditoriyasiga bog'liq.

Oltinchi bosqich natijani tekshirishdan iborat. Tahrirdan so'ng matn ingliz tilining tabiiyligi, ichki izchilligi va asl nusxaga sodiqligi jihatidan qayta o'qiladi. Imkon bo'lsa, ingliz tili tashuvchisi tomonidan o'qitib ko'rish tavsiya etiladi.

Quyidagi misollar tahrir jarayonini ko'rsatish uchun keltirilgan va ular tasviriy xarakterga ega. Aniq tanlov har doim kontekstga bog'liq. Har bir qatorda ketma-ket o'zbekcha birlik, muammoli tarjima, xato turi va tahrir varianti berilgan.

1. Qo'y og'zidan cho'p olmagan / He never took a stick from a sheep's mouth / kalka / He wouldn't hurt a fly
2. Oq ko'ngil inson / A white-hearted person / kalka / A pure-hearted, open person
3. Aka (hurmat bilan murojaat) / Brother / madaniy nomuvofiqlik / Sir, or the person's name with a respectful tone, depending on context
4. Oq yo'l! / White road! / kalka / Safe travels! / Bon voyage!
5. Qizim (erkalab murojaat) / My girl / uslubiy nomuvofiqlik / My dear / sweetheart, according to relationships in the text

Birinchi misolda tahrir ma'no jihatidan yaqin ingliz idiomasi murojaat qilish bilan amalga oshirilgan. Bunda manba birlikning shakli yo'qoladi, lekin baho va ohang saqlanadi. Ikkinchi misolda kalka tarjima ingliz o'quvchisi uchun tushunarsiz, shu sababli ma'noni ochuvchi ibora tanlangan. «Aka» kabi murojaat shakllarida esa yagona to'g'ri javob yo'q. Agar muloqot yoshi kattaroq erkak bilan hurmat doirasida bo'lsa, ingliz tilida ko'pincha *sir* yoki ism va ohang bilan beriladi. Agar matn milliy koloritni ataylab saqlashni talab qilsa, translitteratsiya va birinchi marta qisqa izoh ham joiz. Bu holda tahrirchi tarjimonning niyatiga rioya qilib, uslub yagonaligini ta'minlashi kerak. Shuningdek, kompensatsiya usuli ham muhim. Agar bir o'rinda konnotatsiyani saqlash imkoni bo'lmasa, uni matnning boshqa joyida muqobil vosita bilan tiklash mumkin. Bu usul, ayniqsa, badiiy matnlarda umumiy ta'sirni saqlashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi konnotativ birliklarni ingliz tiliga o'girishda eng ko'p uchraydigan muammolar kalka tarjima, neytrallashtirish, baholovchi belgining buzilishi, uslubiy nomuvofiqlik, ortiqcha izohlash va madaniy muqobilni noo'rin qo'llashdir. Ularni tahrirlash muharrirdan nafaqat ikki tilni bilishni, balki ikki madaniyatni tushunishni ham talab qiladi. Taklif etilgan olti bosqichli yondashuv, ya'ni birliklarni aniqlash, turini belgilash, tarjimani solishtirish, xatoni tasniflash, strategiya tanlash va natijani tekshirish

tahrir ishini tartibga soladi va subyektiv qarorlarni kamaytiradi. Kelgusida bu yo'nalishda katta hajmli parallel korpuslar asosida tadqiqotlar o'tkazish, shuningdek, badiiy va publitsistik matnlar uchun alohida tahrir tavsiyalarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Международные отношения, 1975.
2. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990.
4. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. M.: Vysshaya shkola, 1996.
5. Leech G. Semantics. Harmondsworth: Penguin Books, 1974.
6. Lyons J. Semantics. Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
7. Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
8. Nida E.A. Toward a Science of Translating. Leiden: E.J. Brill, 1964.
9. Qurbonova N.N. O'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada so'z birikmalari tahriri // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. – Xiva, 2026. – № 5/5. – B. 30–33.
10. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent: O'qituvchi, 1978.
11. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London: Routledge, 1995.